

Валентина Мартиненко,

кандидат пед.наук, провідний науковий
співробітник відділу початкової освіти
Інституту педагогіки НАПН України

**Врахування особливостей художніх текстів у процесі моделювання
уроків літературного читання у 2-4 класах**

Анотація

У статті проаналізовано особливості художніх текстів, поетапна технологія опрацювання художнього тексту.

Обґрунтовано провідні методи і прийоми опрацювання текстів з урахуванням родо-жанрової специфіки творів. Показано переваги запропонованої структурної організації уроків, оволодіння школярами важливими складниками досвіду читацької діяльності: прогнозування й антиципації, посилення позитивних читацьких мотивів, досвіду діалогової взаємодії читача з текстом на різних етапах текстової діяльності; поглиблене осмислення логічного, емоційного, образного аспектів змісту художнього тексту, усвідомлення нових смислів твору.

Ключові слова: початкові класи; моделювання уроків літературного читання; особливості художніх текстів; методи, прийоми роботи з текстом; досвід читацької діяльності.

Summary

The article analyzes peculiarities of artistic texts, the stage-by-stage technology of art text processing.

The author has substantiated the leading methods and techniques of working out texts taking into account the generic and genre specifics of works. The advantages of the proposed structural organization of lessons are learned, pupils become important components of the experience of readership: forecasting and anticipation, strengthening of positive readers' motives, experience of dialogue interaction of the reader with the text at different stages of text activity; in-depth understanding of the logical, emotional, figurative aspects of the content of the artistic text, awareness of the new meanings of the work.

Keywords: primary grades, modeling the literary readings lessons, fiction texts peculiarities, stages of the text analysis, methods, ways of the work on a text, experience of the pupils' literary activity.

Сучасні тенденції розвитку шкільної освіти вплинули на дидактико-методичні аспекти організації уроку, у т.ч. на структурно-змістові особливості уроків літературного читання в початкових класах.

У змісті літературного матеріалу для молодших школярів найбільший масив складають художні твори, Художні тексти мають свою типологію, зорієнтовану на родо-жанрові ознаки (епічні, ліричні, драматичні). Основні їх особливості, які відрізняють їх від текстів інших видів: вони побудовані за законами асоціативно-образного мислення; художній образ є кінцевою метою творчості письменника; у художніх текстах завжди присутній підтекст; слово у таких текстах виступає в особливій ролі – не носієм інформації, а одним з основних засобів створення художнього образу; вони впливають на емоційно-чуттєву сферу дитини; сприяють розвитку образного мислення, творчої уяви, виконують комунікативно-естетичну функцію; збагачують дитину духовним досвідом; ставлять і вирішують морально-етичні проблеми.

Під час роботи на уроках з *художніми текстами* домінує метод творчого читання, спрямування якого виражається передусім у прагненні зробити читання актом співтворчості читача із творцем тексту. Не менш важливим у застосуванні цього методу є розвиток в учнів здатності до творчого самовираження в процесі інтерпретації прочитаного, під час виконання робіт творчого характеру з текстом, що значною мірою відображено в апараті орієнтування підручників.

Коротко зупинимося на окремих їх формальних родових і жанрових ознаках. Врахування жанрових особливостей у моделюванні уроків літературного читання є обов'язковою умовою, оскільки специфіка кожного жанру зумовлює вибір учителем провідних методів і прийомів їх опрацювання.

Епічні твори - твори розповідні. У підручниках з літературного читання цей рід літератури здебільшого представлений прозовими творами - художніми оповіданнями, казками – літературними й народними, легендами, уривками з повістей, а також віршованими розповідними - казками, байками, епічними віршами і т. ін..

Сюжет є основою епічного твору, він його цементує. Зображення у розвитку, певній послідовності подій, персонажів, їхніх характерів, вчинків, мотивів поведінки, взаємостосунків визначає шлях аналізу твору. Однією з основних особливостей епічних творів є присутність у них оповідача, який розповідає про події. Найчастіше розповідь ведеться від третьої особи, тобто зміст розкривається у формі авторської розповіді про людей, тварин, їхню взаємодію з навколишнім світом, міжособистісні взаємини і т. ін.. Важливе завдання педагога під час опрацювання епічних творів – сприяти усвідомленню учнями авторського ставлення до описаних подій, до героїв, їхніх вчинків, виробленню власної позиції до того, що відбувається.

Під час опрацювання епічних творів у шкільній практиці особливе місце займає композиційний аналіз, який охоплює твір цілісно. Він включає такі основні категорії: жанр, сюжет (елементи сюжетної схеми); структура, система персонажів, портрет, опис; точка зору (автор, оповідач); час, місце дії. Зауважимо, що цими поняттями учні не оперують під час навчання, вони засвоюються дітьми практично. Це дає змогу дитині накопичити початковий читацький та емоційно-пізнавальний досвід. Водночас учитель враховує всі закономірності сприймання й освоєння художнього твору учнями, застосовує у взаємозв'язку різні види роботи аналітичного і синтетичного характеру, які забезпечують повноцінне усвідомлення учнями змісту твору: час і місце дії; послідовність подій у творі; характеристика головних і другорядних персонажів, способи їх зображення: портрет, вчинок, поведінка, мова і т. ін; пейзаж, інтер'єр; аналіз засобів художньої виразності; робота з визначення теми та основної думки твору; складання плану; різні види переказу; аналіз ілюстрацій; графічне і словесне малювання; виразне читання учнями тексту чи його фрагментів; інсценізація, драматизація та ін.

Структурно особливості епічних творів подано в таблиці.

Таблиця 1.

Основні жанри епічних творів	окремі малі фольклорні форми, оповідання, байка, казка, легенда, повість, повість-казка
Зміст епічного твору	зображення подій, дій, вчинків персонажів; розповідь про те, що відбулося раніше
Структура сюжету	зачин, основна частина (розвиток дії, кульмінація), розв'язка
Система персонажів	головні, другорядні, епізодичні
Прийоми зображення художніх образів	портрет, опис природи, інтер'єру, вчинків, стану героїв, діалоги, монологи, художні деталі

Розглянемо детальніше особливості моделювання окремих етапів уроків літературного читання під час опрацювання *епічних* художніх творів.

У змісті навчального матеріалу для учнів 2-4 класів значну питому вагу займають *казки (про тварин, героїко-фантастичні, соціально-побутові)*.

Методика аналізу казок визначається їх жанровою специфікою. Завдання учителя під час опрацювання казки – допомогти учням усвідомити формальні ознаки цього жанру.

Насамперед, важливо, щоб діти усвідомили ті основні ознаки, які вирізняють їх з-поміж інших епічних творів (наприклад, оповідання). Це наявність вимислу, фантазії і особливості композиції: зачин, повтори, кінцівка.

Казки про тварин, будова і стилістичні особливості яких ґрунтуються на повторі схожих епізодів, традиційних зачинах і кінцівках, поступовому нанизуванні персонажів та подібних ситуацій, послідовному розгортанні подій, зазвичай не викликають у дітей труднощів під час сприймання. Проста форма розповіді про одну подію, емоційне насичення матеріалу сприяють цілісності і неперервності сприймання. І хоча у них має місце як конкретний, так і переносний план значень, все ж перенос із світу тварин у світ людських взаємин є легшою і звичнішою для дітей операцією, ніж перенос, об'єктом

якого є абстрактне значення. Герої казок зазвичай наділені такими якостями, які є близькими і зрозумілими дітям. Вони з радістю занурюються у світ вимислу, фантазії, усвідомлюючи, *що* у змісті таких творів буває у реальному житті, а *що* - не буває (наприклад, тварини – розмовляти). Молодші школярі настільки переймаються подіями казки, так співпереживають героям, намагаються уявити себе на місці казкового персонажа, що відбувається певне ототожнення себе з героєм. Цю здатність молодших школярів дослідники Маранцман В.Г., Маранцман О.К., Чирковська Т.В. називають «емоційною співприсутністю читача в творі».

Героїко-фантастичні казки вирізняє особливий характер вимислу (чарівне перетворення героїв, явищ, предметів, їх чудодійна сила; надзвичайна сила персонажів, їх дивовижне перенесення з однієї реальності в іншу тощо). На відміну від казок про тварин, ці твори більші за обсягом, складніші за будовою, мають потужний фантастичний елемент. Учитель звертає увагу учнів на фантастичну природу цих творів: йдеться про події, героїв (наприклад, Баба-Яга, Коцій Безсмертний), яких не буває у реальному житті; а також алегорію, виховний потенціал – добро перемагає зло.

Підготовка учнів до сприймання змісту епічного художнього твору

Підготовка до сприймання змісту твору (*дотекстова діяльність*) передбачає створення на уроці відповідної атмосфери, з тим, щоб емоційна реакція дитини на зміст прочитаного (прослуханого) під час первинного сприймання була суголосною загальному емоційному настрою самого твору. Доцільними у цьому сенсі будуть такі *методичні прийоми*: розповідь учителя про письменника, події, які передували написанню твору, розглядання репродукцій картин, прослуховування фрагментів з музичних творів, читання вчителем невеликих уривків з інших творів (під час опрацювання поезій), співзвучних або протилежних за настроєм з твором, який буде опрацьовуватися і т.ін.

На етапі підготовки учнів до сприймання змісту твору учні оволодівають важливим читацьким досвідом – прогнозування й антиципації.

У процесі дослідного навчання ми застосовували такі види робіт з позатекстовою інформацією: робота із заголовками, ілюстраціями, опорними (ключовими) словами. Наприклад, перед опрацюванням твору, розділу пропонували учням серію завдань із серії **«Заголовки розповідають»**.

Наводимо зразки окремих завдань. Розділ підручника «Літературне читання «Казка вчить, як на світі жить» (підрозділ «Українські народні казки») - 2 клас. (*«Уважно прочитайте заголовки казок: «Цап і баран», «Лисиця та їжак», «Півник і двоє мишенят». Чи можемо ми здогадатися, про кого, про що йтиметься в кожній казці?». Хто тут головні герої? (тварини).*

Отже, діти прогнозують, що у цьому підрозділі вміщені казки про тварин. Під час роботи з кожною казкою вчитель акцентував на цьому увагу учнів, з тим, щоб по ходу читання діти переконувалися, що це казки про тварин. Крім того, *перед* опрацюванням тієї чи іншої казки проводилася робота з ілюстраціями, які є важливою позатекстовою інформацією у набутті прогностичних умінь.

Під час роботи з іншим підрозділом «Казки народів Європи» (напр., російська народна казка «Лисичка» школярі вправлялися у визначенні орієнтовного змісту казки за *опорними словами*. Тут педагог застосовував прийом поєднання індивідуальної і групової роботи.

Наприклад. 1. Перед ознайомленням із змістом казки прочитай словосполучення: *дід і баба; наловив риби; побачила лисичка; лежить, як мертва; поклав на сани; викинула всю рибку; ні коміра, ні риби.*

2. Спробуй з допомогою цих словосполучень спрогнозувати орієнтовний зміст казки. Побудуй усну зв'язну розповідь.

3. Прочитай текст казки у підручнику. Порівняй із своєю розповіддю. Що збігається, а що ні?

Працюємо разом! А які варіанти казок придумали твої однокласники?

Чия розповідь виявилася найбільше наближена до підручника? А чий варіант - найцікавіший?

Зміст літературного матеріалу у 2-4 класах передбачає опрацювання літературних казок.

Методика аналізу літературних казок істотно не відрізняється від аналізу фольклорних. Учитель використовує ті самі форми і прийоми роботи з епічним художнім текстом, які зазначалися вище. Водночас під час їх аналізу учитель звертає увагу учнів на деякі їх особливості (наявність автора – 2 клас; нетотожність змісту, авторська позиція – 3-4 класи і т.ін.).

Наводимо фрагмент уроку (*етап підготовки учнів до сприймання тексту*), присвяченого опрацюванню літературної казки І.Франка «Лисичка і Журавель». На цьому етапі класовод актуалізує знання учнів з вивченого ними раніше підрозділу «Українські народні казки» (розділ «Казка вчить, як на світі жить.

Учитель: Знайдіть наприкінці підручника у змісті (переліку) цей розділ. Перегляньте назви казок у підрозділі «Українські народні казки», пригадайте їх зміст. Хто у них головні герої? (тварини). Чому тут не вказані прізвища авторів казок? (це народні казки, їх автор – народ).

Далі педагог пропонує дітям розглянути обкладинки двох дитячих книжок з одноіменними назвами (народну й літературну). Застосовуючи прийом порівняння, учитель просить учнів візуально порівняти обкладинки й визначити спільні і відмінні ознаки (тотожні назви, схожі за змістом ілюстрації, але наявність лише на одній обкладинці прізвища автора).

Після цього учитель поетапно опрацьовує з учнями зміст літературної казки.

В результаті учні приходять до висновку, у чому полягає відмінність народної і літературної казки.

Аналогічну роботу із заголовками на етапі дотекстової діяльності під час підготовки до первинного сприймання інших епічних творів ми проводили і в 3-4 класах з поступовим ускладненням застосовуваних прийомів.

Учні вчилися за змістом заголовка висувати припущення щодо орієнтовного змісту твору, а також, коли відбувались події, перевіряти свої припущення по ходу самостійного читання.

Наводимо приклади таких завдань, у т.ч. тестового характеру.

До вірша Лесі Українки «Мамо, іде вже зима».(3 клас)

1. Уважно прочитай заголовок. Що він підказує про зміст твору ще до його читання? Зазнач правильні відповіді.

Коли відбувалися події?

Де вони відбувалися?

Хто буде учасником подій?

Який це твір за жанром?

2. Чи відомо нам зі змісту заголовка, хто звертається до мами? Вислов свої прогнози: маленька дитина чи доросла людина; хлопчик чи дівчинка? Перевір свої припущення під час читання твору.

Уважно прочитай заголовки до авторських творів: *Олександр Олесь «Наші предки – слов'яни»*, *В.Нестайко «Шурка і Шурко»*, *І. Крип'якевич «Книги за княжих часів»*, *Олександр Олесь «Ярослав Мудрий»*.

Які з них підказують тобі про те, що події у творі будуть про давні часи? Які саме слова виявилися для тебе підказкою?

Уважно прочитай заголовки до таких творів: *В. Сухомлинський «Восени пахне яблуками»*, *Олександр Олесь «Степ»*, *Марко Вочок «Літній ранок»*, *М. Коцюбинський «Ранок у лісі»*, (4 клас).

Назви твори, у яких, на твою думку, йтиметься про природу? Які слова в заголовках підказали тобі про це?

Крім того, робота ускладнювалася ще й тим, що назва твору не відображала його орієнтовного змісту. Натомість, вона активізувала творчу уяву школярів, фантазію, сприяла розвитку прогностичних умінь. (С.Мацюцький «Кому дістався бублик», З.Мензатюк «На чому тримається світ», Г.Бойко «Консультант», Г.Тютюнник «Ласочка» та ін.

Наприклад, *перед читанням* оповідання В.Сухомлинського «Кінь утік» (3 клас), учням було запропоновано завдання: «Попрацюйте разом! Прочитайте заголовок. Пофантазуйте, про що може розповісти твір з такою назвою? Проаналізуйте, які версії висували однокласники?»

Після опрацювання змісту тексту: «Чиї версії виявилися найбільш наближеними до тексту? А чиї – найцікавішими? Обговоріть у класі.

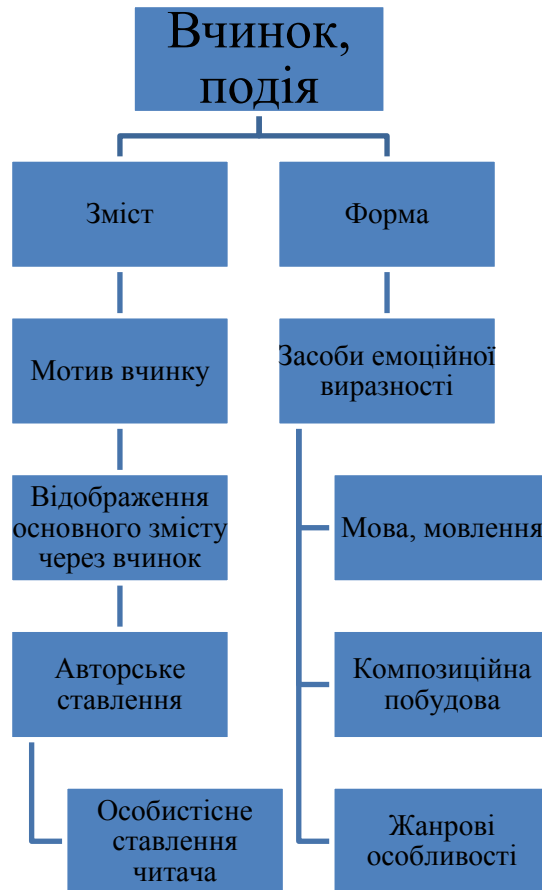
Після *первинного сприймання змісту* вчитель перевіряє, як діти сприйняли твір емоційно, з'ясовує, що виявилось незрозумілим.

Поглиблений смисловий і структурний аналіз твору (власне текстова діяльність)

Композиційний аналіз в епічних творах, який охоплює твір цілісно, крім усвідомлення жанрової специфіки твору, передбачає аналіз його структури, сюжетної лінії, характеристику головних і другорядних персонажів; час і місце дії; послідовність подій у творі; аналіз засобів художньої виразності відповідно до їх функцій у художньому творі і т.ін.

Художні епічні твори для молодших школярів побудовані переважно так, що основним рушієм подій у творі є вчинок персонажа. Отже, для того, щоб краще зрозуміти смисл подій, необхідно передусім проаналізувати вчинок героя, його мотив, визначити особистісне до нього ставлення читача, а також автора. Паралельно з цим, потрібно також розглядати і форму, у якій розгортаються події, тобто, засоби емоційно-образної виразності: мова твору, мовлення персонажів, жанрові особливості і т.ін.

Схематично аналіз вчинку персонажа у структурі уроку представлено у таблиці 2.

Як засвідчує шкільна практика, молодшим школярам нелегко визначити в тексті авторське ставлення до персонажа. Почасти це можна визначити лише через контекст. Водночас у багатьох текстах письменник безпосередньо висловлює свою позицію, своє ставлення до персонажів через відповідні оцінні мовні конструкції, через мову героїв. Важливо під час аналізу привертати увагу учнів до таких слів.

2-й клас

Проілюструємо це на прикладі казки Ю. Ярмаша «Зайчаткова казочка»:

Яким у казці зображено Зайчатка, а якими – Лисицю і Вовка?

*Що автор хотів підкреслити **такими** словами:* «сіреньке зайчатко»; «прочитайте, будь ласка»; «бідне Зайчатко»; «його смішний хвостик; дядю Вовче, «прохає Зайчатко».

*А **такими**?*

«Зайчисько нікчемний»; «Ану тікай, поки цілий»; «Добрідень, косоокий»; «шпурнув книжку»; «Забирайся, а то з'їм».

Чи можемо ми з цих слів зробити висновок про те, як автор ставиться до героїв? Вислови свою думку про це.

3-й клас

Наведемо приклад мотиву вчинку персонажа з уривка повісті-казки К.Коллоді «Пригоди Піноккіо»,(підрозділ «Піноккіо продає буквар, щоб купити квиток у ляльковий театр»).

Назви персонажів цього підрозділу.

Хто тут головний персонаж? (дерев'яна лялька Піноккіо)

Чому Піноккіо здійснив такий вчинок (продав буквар)? –(Для того, щоб купити квиток у ляльковий театр).

Які почуття його охопили, коли він насмілювався запропонувати для продажу свій буквар? Якими словами описує це автор?

(«Піноккіо потрапив у безвихідь. Він хотів, але не насмілювався запропонувати останнє, що в нього було. Вагався, сумнівався, мучився. І нарешті випалив:

-А чи не даси ти мені чотири сольдо за цей новий буквар?»)»

У наведеній повісті-казці авторське ставлення до Піноккіо і його батька простежується безпосередньо через мову письменника. Отже, на прикладі цього твору учням неважко здогадатися, як письменник ставиться до вчинку Піноккіо і до почуттів його батька.

Вчитель звертає увагу учнів на такі рядки і виділені слова: «- Сьогодні я послухаю музику, а завтра піду до школи. **Школа ніде не дінеться**, - сказав нарешті **цей шибеник і перемискнув плечима**». «Піноккіо зопалу **забув усякі правила пристойності. Не соромлячись**, він звернувся до хлопчика...». «За одну мить книжку було продано. Подумати тільки, що **бідний Джеппето сидів удома і тремтів від холоду в самій сорочці, бо купив синові буквар!**»

З цього учні роблять висновок, що письменник засуджує вчинок Піноккіо і співчуває його батькові.

Після детального аналізу цього підрозділу учні висловлюють власне ставлення до вчинку персонажа.

4-й клас

-Звертаючись одне до одного, Зозуля й Півень уживають лагідні, зменшувально-пестливі слова (байка Леоніда Глібова «Зозуля і Півень»).

. Наведи приклади таких слів-звертань. Які в нас є підстави сумніватися у щирості цих слів? Хто з героїв байки сказав правду про їхні стосунки?

- Як автор байки ставиться до головних героїв? Які слова в тексті це підтверджують?

Ефективними прийомами глибшого усвідомлення змісту і структури епічного твору, логіки розгортання подій є завдання, які виявляють уміння школярів розуміти послідовність подій у творі, скласти план твору.

Наприклад, у 2 класі, коли діти опановують початковими вміннями виділяти структурні елементи тексту (зачин, основна частина, кінцівка), ми застосовували трансформовані тексти, у яких учні повинні були відновити послідовність подій.

Наприклад, Пронумеруй речення казки у такій послідовності, щоб вийшла зв'язна розповідь. (до народної казки «Лисиця і Заєць»).

Прийшла весна ясна – лисиччина хатинка водою стекла, а заяча стоїть собі, як була.

Жили собі лисиця та заєць.

У лисиці була хатинка крижана, а в зайця луб»яна.

От лисиця попросилася до зайця переночувати та його з хатинки й вигнала.

Назустріч йому собака: - Гав! гав! Чого ти зайчику, плачеш!

А зайчик іде лісом і плаче.

До поезії П. Воронька «Картина» учням було запропоновано таке творче завдання.

Досвідчений художник також вирішив написати картину. Але, на відміну від юного майстра, він продумав зміст і послідовність своєї роботи, щоб не вийшло «небувалиці».

Прочитай подані речення. Пронумеруй їх так, щоб вони відображали послідовні етапи роботи художника.

Повісив художник картину на стіні.

Він намалював дуби, ялини, сосни, зелену траву і яскраві квіти.

Одного разу художник вирішив намалювати ліс.

А в куточку картини він намалював маленького чоловічка з довгою бородою – дідуся-лісовичка.

Бо ж який це ліс без лісовичка.

У 3 класі для засвоєння алгоритму дій під час складання плану вчитель ознайомлював учнів з пам'яткою, потім діти під керівництвом учителя вчилися виконувати ту чи іншу дію, зберігаючи в пам'яті послідовність виконання дій. Далі вони самостійно складали план на новому змісті.

Байка – одна з форм епічних творів. Це невеликий за обсягом, здебільшого віршований розповідний повчально-гумористичний твір. Має певну схожість з казкою (головні персонажі - тварини, рослини - наділені людськими якостями). Головне у байці – висміювання недоліків людей. Аналіз класичної байки показує, що представлена у ній в алегоричній формі картина людського життя відображає особливе співвідношення добра і зла, притаманне лише цьому жанру художньої літератури. На відміну від казкового світу, який традиційно розглядають як світ боротьби добра із злом і перемоги добра, світ класичної байки умовно можна назвати світом зла. У ній відсутні істинно позитивні персонажі, оскільки вони, навіть будучи по-своєму симпатичними, привабливими, є носіями негативних, руйнівних якостей, почасти для них самих. (наприклад, герої у байках «Лебідь, Щука і Рак», «Коник-Стрибунець», «Зозуля і Півень» Леоніда Глібова, «Котова наука» Олени Пчілки та ін.).

У змісті цих творів антагоністичні у відношенні один до одного персонажі (тварини, рослини, люди) або діють за законами зла, неправди, нещирості або приймають ці закони, оскільки не повстають проти них. Демонстрація всього негативного, що домінує у байках, при адекватному його сприйманні, викликає у читача відторгнення цього світу, небажання жити за його законами і бути схожими на цих персонажів.

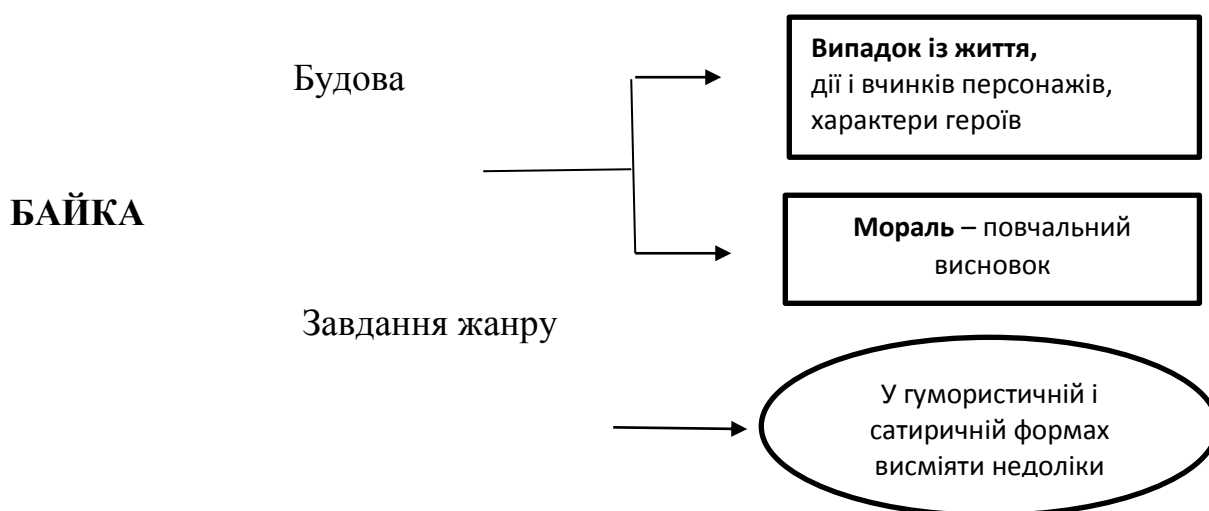
Структурно байка складається з двох частин: це сюжет і мораль (повчальний висновок). З висновку читачі дізнаються, що схвалюється, а що засуджується в байці. Водночас алегорія і мораль, якщо вони подані у творі з досить високим ступенем узагальнення смислу, впливають на повноту сприймання учнями основної думки байки. Крім того, дітям, в силу їхніх

вікових особливостей, життєвого досвіду, дуже часто буває складно зрозуміти і назвати якості героїв, які висміюються в байці (наприклад, лицемірство, нещирість, легковажність і т.ін).

Як засвідчує шкільна практика, ці твори є одними з найскладніших для розуміння дітьми і відповідного їх методичного аналізу для вчителів.

Отже, методика роботи над байкою зумовлена специфікою її жанру: врахування й розкриття провідних ознак – моралі(висновку) та алегорії, а також двочастинної побудови.

Модель жанру байки представлено на рисунку.

Робота над змістом байки передбачає виразне читання твору по ролях, драматизацію як інтерпретації авторського замислу.

На думку більшості методистів, роботу над твором доцільно проводити у такій послідовності: розпочинати з розкриття конкретного змісту (випадок із життя, характери персонажів), потім проводити аналіз алегорії (Кого мав на увазі автор, висміюючи недоліки, негативні якості головних персонажів?), основної думки байки, і наприкінці – розглядати мораль.

Аналізуючи різні типи труднощів щодо повноти сприймання учнями змісту епічних літературних творів, ми звернули зокрема увагу на те, що типовим утрудненням для більшості молодших школярів є встановлення значення слів у контексті, смислових контекстних відношень між окремими частинами тексту.

Окремо варто сказати про мову українських народних казок.

Сприймання цих нескладних, на перший погляд, творів, може становити для молодших школярів труднощі, пов'язані із знанням норми вживання слів, розумінням їх значень у контексті. Під час читання слова і їх поєднання переводяться дитиною в їх номінативне значення. Вже на цьому етапі можуть з'явитися перші суперечності у розумінні, оскільки таке переведення спирається на набутий досвід дитини вживання слів. За винятком стійких висловів, слова у тексті вживаються щоразу в нових поєднаннях і від цього змінюється їх значення. Спроба, не замислюючись використовувати звичні значення слів, часто призводить до неправильного розуміння. Особливо це стосується текстів, де досить широко використовуються синонімія, алегорії, порівняння, метафори і т. ін. Наприклад, «**біжить** мишка, зайчик; **суне** вовк; хто не **набрєде**» («*Рукавичка*»); «**пішли**», «**майнули**», «**забратись** з куреня». «на дуб **забрались**», «з куреня **прибратись**» («*Цап та баран*»); «**піч топив**»; «**посадив** пироги» («*Півник і двоє мишенят*»); «**затопить** у хаті» ; «**змій загубив** мою дочку» («*Кирило Кожум'яка*»); «**собаки дістали від людини грамоту** («*Собаки, коти та миші*») ; «**впустила у кухоль один золотий**». («*Виноградар і змія*»);

Під час дослідження застосовувалися різні види завдань на контекстне з'ясування значень слів в епічних текстах, які сприяли глибшому розумінню учнями змісту прочитанного.

Це завдання на самостійний пошук у тексті тлумачення суті відповідного слова (якщо його значення досить прозоро простежується через контекст; добір слів, близьких за значенням і т.ін. Наприклад.

2-й клас

- Прочитай речення з тексту Д.Красицького «Тарас Шевченко».

Підкресли у ньому слово, яке допомагає уточнити значення виділеного слова.

*Зима була люта, а **одежина** яка там у кріпака – **благенька свита** з дірками, що аж вітер поза спиною гуляє».*

- Як ти зрозумів у тексті значення слова **перелітних**?

Це птахи, які:

- перелітають з місця на місце;
- літають дуже високо;
- відлітають на зиму в теплі краї, а весною повертаються на батьківщину.

(до оповідання В.Сухомлинського «Я хочу сказати своє слово»)

3-й клас.

- Уважно прочитай другий абзац тексту. Значення якого слова у ньому пояснюється? (папірус) (до тексту А.Коваль «Як виникла наша мова»)

- Зазнач, як ти зрозумів з тексту значення слова «тетрадос»?

- так у Греції називали зошит;
- це книжка з паперу;
- це згорток пергаменту, складеного вчетверо

(до тексту В.Дацкевича «Як з»явилася друкована книга»)

- Прочитай речення :«*Батько стиняє воли, випрягає, пускає їх на пашу.*» Знайди його у тексті. Яке слово з попереднього речення тексту допомагає нам зрозуміти значення виділеного слова?

(до тексту А.Лотоцького «Малий Тарас чумакує»)

- У тексті тобі зустрілися малознайомі слова, значення яких пояснюється у підручнику. Перевір, як ти їх зрозумів. Правильно встав ці слова у відповідні речення.

«Ото зараз покликав (князь) до себе всю _____.

«Обмотався коноплями, обсмолився смолою, взяв булаву таку, що може в ній _____ десять, та й пішов до змія».

«Розігрів Кирило змія ще краще, як коваль _____ у горні...»

(*леміш, старшину, пудів*)

(до української народної казки «Кирило Кожум»яка»)

4-й клас.

- Переглянь вертикальним поглядом (згори донизу) текст (після опрацювання). Назви близькі за значенням слова до слова прапор, які трапляються в тексті.

(до тексту «Як давно в Україні з'явився жовто-блакитний прапор»).

-Перевір, як ти розумієш значення слів у тексті! Прочитай речення. Якими іншими словами можна замінити виділені слова, щоб вони відповідали змісту тексту?

Соковитий (_____) розпис... Ще й тепер побутує (_____) в Опішні... Кожний твір (_____) захоплює глядачів своїми формами, фарбами.....

(до тексту Т.Кара-Васильєвої «Співуча глина»).

Рефлексивний аналіз змісту художнього твору (*післятекстова діяльність*) покликаний сприяти розвитку компонентів ціннісно-сміслової, емоційно-вольової сфер особистості дитини: усвідомлення й оцінку учнем результатів своєї читацької діяльності; оцінювальні судження; ставлення до змісту прочитаного. Так, учень здійснює самоаналіз, самооцінку своєї читацької діяльності, усвідомлює, які елементи аналізу змісту художнього твору виявилися знайомими, легко освоюваними, а над чим ще варто попрацювати; висловлює власну аргументовану думку до загального змісту прочитаного; співвідносить, оцінює її з думками однолітків під час колективного обговорення змісту твору; висловлює оцінні судження щодо вчинків персонажів, мотивів їхньої поведінки (з використанням емоційно-оцінної лексики); виявляє емоційне ставлення до змісту прочитаного, вчинків героїв, використовуючи мовленнєві та позамовні (жести, міміку) засоби художньої виразності; виявляє власне ставлення до змісту прочитаного під час виконання письмових творчих робіт, ілюстрування тощо. Тут варто наголосити, що рефлексивний аналіз доцільно вербалізувати в усну словесну, письмову форми, виконання творчих робіт тощо. Саме під час вербалізації хід думок, який виникав у дитини в процесі аналізу тексту на попередньому етапі, систематизується, структурується, перетворюючись у нові знання, чи набуття нових способів читацької діяльності, усвідомлення нових смислів Крім того,

під час колективного обговорення змісту прочитаного, учні оволодівають досвідом міжособистісної комунікації, вчаться співвідносити свої думки з думками однолітків, усвідомлюють, що один той самий текст може викликати різні оцінки, трактування, різні ставлення(часто протилежні) до персонажів твору. Обмін враженнями дає можливість розширити словниковий запас дітей емоційно-оцінною лексикою, усвідомити нові смисли змісту твору.

Аналіз особливостей художніх текстів у контексті моделювання уроків літературного читання в початковій школі дає підстави для таких висновків.

Специфіка художніх творів, мета їх опрацювання впливає на змістову і структурну організацію уроків літературного читання.

В основі освоєння змісту художніх текстів лежать етапи сприймання школярем творів словесного мистецтва, що зумовлює виділення у змісті уроків літературного читання співвідносних макроблоків як усталених, послідовних етапів у структурі всіх уроків, на яких опрацьовуються нові художні тексти. В свою чергу - родо-жанрові ознаки художніх творів (епічні, ліричні, драматичні) мають вплив на вибір провідних методів і прийомів їх опрацювання, організацію внутрішньої структури уроків літературного читання.

Комунікативна природа художніх текстів, їх спрямованість на читача містить значний потенціал для реалізації на уроках літературного читання технології діалогової взаємодії учня з текстом твору, його автором, героями, яка активізує процеси розуміння учнями змісту творів на різних етапах текстової діяльності: дотекстової, власне текстової, післятекстової;

Література

1. Державний стандарт початкової загальної освіти: освітня галузь «Мови і літератури» [електронний ресурс]. - [http://www. mon.gov.ua](http://www.mon.gov.ua)
2. Лавлинский С.П. Технология литературного образования. Коммуникативно-деятельностный подход. – М.: Прогресс – Традиция, 2003. – 384 с.
3. Літературне читання. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 2-4 класи // Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012. – С. 71 – 97.
4. Никифорова О.И. Психология восприятия художественной литературы – М.: Книга 1972. - 206 с.

- 5.Перевозная Е. В. Современный урок литературы // Русский язык и литература, 2009. - № 8. – С. 34 – 45.
- 6.Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти: підручн. – К.: Грамота, 2012. – 504 с.
7. Севрюгина М.А. Восприятие художественной литературы детьми младшего школьного возраста. - М. 1985. - 50 с.
- 8.Сомова Л.А. Коммуникативные особенности моделирования урока литературы. – Тольятти. 2008. – 437 с.
- 9.Станчек Н.А. Урок литературы / Н.А. Станчек //Методика преподавания литературы / под ред. З.Я. Рез. – М.: , 1985. – 328 с.
- 10.Чепелева Н. В. Технології читання. – К.: Главник, 2004. – 96 с.